

Андрій Непомнящий (Сімферополь)

ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ МУЗИЧЕНКО: КРИМСЬКІ СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ ЗНАНОГО НІЖИНЦЯ

Історія етнографічних досліджень Криму за дорадянського часу знає чимало імен авторитетних і маловідомих краєзнавців, які зробили значний внесок у народознавчі студії. Однак, подальше вивчення історії розвитку історико-краєзнавчих досліджень у Криму відкриває нові сторінки цього процесу. Серед невідомих донедавна імен етнографів початку ХХ ст. виокремлюється творчість Олександра Федоровича Музиченка (1875-1940), який ще за життя набув широку відомість видатного українського радянського педагога. Його захоплення етнографічними дослідженнями на початковому етапі творчої діяльності, як і деякі сторінки біографії дорадянського періоду, дотепер були недослідженою й, на жаль, невідомою стороною життя вченого [1].

Відновити біографію краєзнавця Криму стало можливим завдяки залученню методу архівної евристики. Це привело нас у далеке від Криму провінційне містечко Ніжин, що в ХІХ – на початку ХХ століття було одним із провідних у країні наукових центрів. Тут знаходився авторитетний вищий навчальний заклад – Історико-філологічний інститут князя Безбородька. У відділі Державного архіву Чернігівської області в місті Ніжині зберігся “Формулярний список про службу викладача Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині предметів педагогіки й філософії, колезького радника Олександра Федоровича Музиченка за 1910 рік”.

О.Ф.Музиченко народився 8 (21) серпня 1875 р. у селищі Станиславове Херсонської губернії в родині директора Велико-Токмацького народного училища Федора Івановича Музиченка [2]. Середню освіту юнак здобув у Бердянській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю [3]. В “Особовій справі студента О.Ф.Музиченка” збереглася характеристика, отримана ним після закінчення Бердянської гімназії, де говориться, що випускник “до того полюбив гімназію та працю викладача, що побажав присвятити себе викладацької діяльності”. В 1895 р. Олександр Федорович успішно склав іспит і був зарахований до Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту. Але стан здоров’я не дозволив юнакові навчатися в столиці й він домігся переведення до інституту такого ж профілю, що знаходився у кращих кліматичних умовах. Так доля привела його до Ніжина [4].

З 1 листопада 1896 р. О.Ф.Музиченко продовжив своє навчання в Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (далі – НІФІ). Особливий вплив на студента зробила видатна плеяда педагогів, що працювала в цьому провідному навчальному закладі в ті роки: М.М.Бережков (відомий кримознавець), І.Г.Турцевич, С.М.Жданов, В.В.Качановський, М.Н.Сперанський. Екзаменаційні відомості, що збереглися в архівному фонді НІФІ, свідчать, що О.Ф.Музиченко був старанним студентом. Під керівництвом філолога-славіста Михайла Несторовича Сперанського (1863-1938) Олександр Федорович почав займатися питаннями історії й етнографії болгарських колоній у Криму. Після закінчення третього курсу влітку 1898 р. під час канікул за завданням М. Н. Сперанського студент О.Музиченко збирав і систематизував фо-

льклорні матеріали болгарського населення села Кишлау Феодосійського повіту, щоб “почерпнути дещо з багатой скарбниці болгарських звичаїв, обрядів, пісень, прислів’їв, приказок і інших форм, у які вилилося народне життя і народний розум” [5]. Зібрані фольклорні пам’ятки були згодом використані Олександром Федоровичем при підготовці до семінарських занять із курсу слов’янської філології [6]. Підсумком цього першого наукового відрядження стала публікація у провідному російському народознавчому часопису “Етнографическое обозрение”, що видавалося Етнографічним відділенням Товариства аматорів природознавства, антропології й етнографії при Московському університеті [7].

Опубліковані молодим етнографом матеріали викликали відгук професора словесності Харківського університету Марина Степановича Дрінова, що дав високу оцінку рівню проведених досліджень, відзначивши їх актуальність для вивчення півдня країни [8]. Наукове співробітництво і дружба двох етнографів продовжувалися до смерті М.С.Дрінова.

Під час другої експедиції до кримських болгар улітку 1899 р. О.Ф.Музиченко збирав відомості про весільні обряди й історію поселення села Кишлау [9].

Після закінчення НІФІ з відзнакою “в чому виданий йому атестат 7 червня 1900 року за № 1135» [10], О.Ф.Музиченко з рекомендаційним листом адміністрації цього вузу й особистою рекомендацією професора М.Н.Сперанського на ім’я попечителя Одеського навчального округу переїхав до столиці Новоросійського краю, де з 18 липня 1900 р. розпорядженням міністра народної освіти його було призначено на посаду вчителя російської мови і словесності 4-й Одеської гімназії. О.Ф.Музиченко зразково виконував свої обов’язки. Йому неодноразово висловлювали подяку від керівництва гімназії з підвищенням по службі, а 27 листопада 1905 р. педагог був нагороджений орденом Св. Станіслава III ступеня [11].

М.С.Дрінов
Фото початку XX ст.

В Одесі продовжувалися й дослідження О.Ф.Музиченка в галузі етнографії болгар Криму. 23 березня 1901 р. на засіданні Візантійсько-слов’янського відділення Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті він зробив доповідь “Про болгарських переселенців Криму”. На XII Археологічному з’їзді, що проходив у 1902 р. в Харкові, О.Ф.Музиченко виступив із доповіддю “Спостереження над народною творчістю кримських болгар”. Етнограф поставив мету перевірити існуючі в науці думки про походження й розвиток поезії, про особову й колективну творчість і про запозичення шляхом спостереження над сучасною народнопоетичною творчістю південних слов’ян-поселенців Криму. Поштовх для таких досліджень був даний ще на VI Археологічному з’їзді в Одесі (1884 р.), коли до такої роботи

запрошувалася наукова інтелігенція Криму. В доповіді, яка була надрукована в “Працях” з’їзду, автор простежив татарський, російський, грецький мовний вплив на прикладі колонії Кишлау [12].

У ці роки Олександр Федорович усе більш захоплюється питаннями педагогіки. Кожні літні каникули за свій рахунок він виїжджав у західноєвропейські університетські центри для вдосконалювання своїх знань. Пропозицією Товариша міністра народної освіти від 21 січня 1904 р. він був прикомандирований для одержання професорського звання до кафедри педагогіки і психології Новоросійського університету, якою керував відомий на той час фахівець у галузі експериментальної психології професор Микола Миколайович Ланге (1858-1921).

Паралельно продовжувалися й етнографічні студії краєзнавця Криму. Окреме дослідження щодо історії болгарських колоністів у Криму та фонетичних особливостей говірки кримських болгар О.Ф.Музиченко надрукував у “Известиях Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук” [13].

Працюючи в Одесі О.Ф.Музиченко не поривав наукових та дружніх зв’язків із викладацькою корпорацією Ніжина. Напевно вже в ці роки він прийняв рішення повернутися до alma mater. У зв’язку з цим керівництво Новоросійського університету звернулося в Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині з клопотанням

Професор М.Н.Сперанський (у центрі) зі студентами НІФІ. Фото початку ХХ ст. На світліні, ймовірно, студенти, з якими професор підтримував певні дружні стосунки. Цілком може бути, що серед них є і О.Ф.Музиченко. Достеменного його портрета допоки не виявлено, то ж напевне сказати важко. Зі студентів напевне ідентифікувати можна лише В.Потапова (сидить крайній ліворуч) за його великою бородою

про фінансування навчання О.Ф.Музиченка в Німеччині [14]. Цікаво, що Олександра Федоровича добре знав ректор (в 1903-1905 роках) Новоросійського університету Олексій Миколайович Деревицький (1859-1943). Згодом – уже в якості першого декана історико-філологічного факультету Таврійського університету (!) – він [О.М.Деревицький] зіграв визначну роль у розвитку кримиознавчих досліджень [15]. Тому особливий інтерес представляє виявлений нами лист Олексія Миколайовича Деревицького на ім'я професора НІФІ Михайла Ілліча Мандеса (вересень 1903 р.) з характеристикою О.Ф.Музиченка й клопотанням про фінансування його закордонного стажування: “О.Ф.Музиченко – природжений і при тому видатний педагог, що вносить у справу виховання юнацтва не тільки глибокий теоретичний інтерес, що спонукує його вивчати педагогічну літературу, займатися психологією й взагалі філософією, методично збирати та записувати свої спостереження тощо, але і ту щиросердну теплоту, щирість і безпосередність, той ентузіазм, ті особові властивості високої гуманності, терпимості, простоти, невимушеності й такту, без яких неможливо опанувати довірою дітей, наблизити їх до себе, здобути їхню любов і придбати над ними моральний вплив. Я не зустрічав людини, що у такій мірі користувалася би незаперечним авторитетом в очах своїх учнів і, не звертаючись до яких-небудь заходів моральної строгості, умів направляти їхню волю. Вони позитивно благоговіють перед ним, – він у їхніх очах ідеал чесності, шляхетності, моральної чистоти. І мені здається, що, якщо я скажу, що з глибокою вірою у своє покликання п. Музиченко поєднує нездоланне прагнення до самовдосконалення, до роботи над самим собою, й гарячу любов до науки, що спонукала вже його один раз частково на свої убогі заощадження, частково на позичені гроші, – займатися в рахунок майбутньої роботи – поїхати за кордон, щоб слухати Вундта й ознайомитися з постановкою середньої школи в Німеччині, то Ви погодитеся зі мною, що упустити таку людину та не дати йому можливості здійснити свої наукові прагнення було б непростим гріхом” [16].

Із другої половини 1906 по червень 1908 р. О.Ф.Музиченко знаходився у відрядженні в Німеччині від НІФІ, де продовжив своє навчання в Ієнському університеті на кафедрі педагогіки під керівництвом професора Вільяма Рейна [17]. До Росії О.Ф.Музиченко надсилав свої праці по педагогіці для публікації в “Известиях Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине”, “Журнале Министерства народного просвещения”, “Русской мысли” та інших виданнях, у яких аналізувався досвід роботи європейських педагогів у пошуках універсальної системи освіти та виховання.

Повернувшись із Німеччини О.Ф.Музиченко відзвітував про поїздку у формі спеціальної роботи: “Звіт про спеціальні заняття педагогікою в закордонному відрядженні (1906-1908)” (Ніжин, 1909). З-під пера вченого виходять також дослідження, як “На шляху демократизації школи” (1907 р.), “Із приводу нової книги проф. В.Рейна” (1908 р.).

Одержавши запрошення повернутися до *alma mater*, у серпні 1908 р. О.Ф.Музиченко був обраний на Конференції НІФІ викладачем педагогіки та філософії цього одного з провідних російських навчальних закладів. 16 вересня 1908 р. він обраний також Ученим секретарем Конференції НІФІ [18]. Деякі з лекційних курсів О.Ф.Музиченка були надруковані в ці роки: “Філолофсько-педагогічна думка і шкільна практика в сучасній Німеччині” (1909 р.), “Етика як основа педагогіки” (1909 р.), “Монізм і школа” (1909 р.).

Крім роботи в інституті О.Ф.Музиченко на громадських засадах виконував у 1909

р. обов'язки Голови педагогічної ради жіночої гімназії О.Ф.Крестинської, викладав на педагогічних курсах, перераховуючи гонорари на навчання бідних студентів [19].

З грудня 1910 р. О.Ф.Музиченко викладав на тимчасових курсах із підготовки вчителів середніх шкіл у Києві. Одночасно, він одержав запрошення прочитати курси “Школотзнавство”, “Вступ до експериментальної дидактики” у Фребелівському педагогічному інституті. З огляду на це Олександр Федорович остаточно переїхав до Києва, де працював учителем, а пізніше – інспектором 4-й Києво-Печерської гімназії. Учений став одним із засновників і першим директором Київського педагогічного музею [20]. У своїх творах цього періоду “Що таке педагогіка і чому вона вчить” (1912 р.), “Сучасні педагогічні вчення в Західній Європі й Америці” (1919 р.) він визначив педагогіку як науку, пояснив її сутність, принципи побудови школи й організацію її діяльності.

З 1917 року О.Ф.Музиченко працював директором 4-й Київської гімназії, а з 1920 р. – очолив Київську трудову школу № 43 і одночасно працював професором Київського інституту народної освіти. О.Ф.Музиченко на практиці пробував зв'язати передовий досвід закордонної школи з досвідом нової радянської школи, запроваджуючи комплексний підхід до виховання й освіти. Цій проблемі були присвячені його праці “Проблеми комплексності в Німеччині й у нас” (1924 р.), “Культура народу, світогляд дитини і комплексність” (1928 р.).

Упродовж останнього десятиліття життя О.Ф.Музиченко відійшов від активної науково-педагогічної діяльності. Причиною цього стала дискусія, що проходила в 1925-1926 р. у Київському будинку вчителя, за назвою “Суд над комплексом” [21]. Відстоюючи ідею комплексності, учений бачив першочергове місце особистості вчителя в організації навчально-виховного процесу. Однак, положення теорії комплексності в головному були відкинуті радянською педагогікою [22].

Олександр Федорович Музиченко залишив яскравий слід у дорадянському кримознавстві як етнограф болгарського населення півострова. Його праці, на жаль, були невідомі фахівцям, тому що не ввійшли до рукописної картотеки єдиного з існуючих у ХХ ст. універсальних бібліографічних покажчиків із кримознавства «TAURICA» Арсенія Івановича Маркевича. (Останній із надрукованих випусків – третій – побачив світ у 1902 р.). Розпорошені в різних провінційних виданнях, що давно вже стали бібліографічною рідкістю, праці О.Ф.Музиченка сьогодні стали практично недоступними потенційному досліднику. У зв'язку з цим здійснена кандидатом історичних наук І.А.Носковою робота з їхнього синтезу та перевидання особливо актуальна в зв'язку з етніографічними дослідженнями, які активізувалися в останнє десятиліття [23].

ПОСИЛАННЯ ТА ЗАУВАЖЕННЯ

1. Найбільш ґрунтовна бібліографічна довідка про О.Ф.Музиченка, надрукована в довідковому виданні, присвяченому історії Ніжинської вищої школи: (Див.: Гранатович Л.В. Викладачі Ніжинської вищої школи: Біографічний покажчик. – 2-е вид.: У 3-х ч. – Ніжин, 2001. – Ч. 1. – С. 129-130, 215). У першому виданні цього довідника прізвище О.Ф.Музиченка взагалі відсутнє. У поданому переліку праць вченого не вказана жодна робота, пов'язана з кримознавством. У статті про вченого, що подано в “Украинской советской энциклопедии”, припущені грубі помилки щодо репрезентації його біографії: (Див.: Ярмаченко Н.Д. Музиченко Александр Федорович // Украинская советская энциклопедия. – Киев, 1982. – Т. 7. – С. 92.). В обох публікаціях О.Ф.Музиченка змальовано тільки як видатного українського педагога. Його етнографічні дослідження залишилися повністю забутими.

2. За іншими даними О.Ф.Музиченко народився в Бердянську в родині вчителя Станіславського училища: (Див.: Коваленко Є.І., Сахненко Л.О. З історії розвитку народної освіти кінця XIX, початку XX століття: О.Ф.Музиченко (1875-1940) // Актуальні проблеми педагогіки і психології / Ніжинський держ. пед. ін-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин, 1995. – С. 86.).
3. За дуже сумнівними відомостями І.А.Носкової в 1877-1889 роках батько О.Ф.Музиченка працював старшим вчителем у с. Кишлау Феодосійського повіту в місцевому двокласному народному училищі, тому дитинство Олександра Федоровича пройшло саме тут: (Див.: Носкова І.А. Історія, етнографія та лінгвістичні особливості мови кримських болгар в публікаціях Олександра Музиченка // Записки історичного факультету / Одеський нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. – Одеса, 2002. – Вип. 12. – С. 143).
4. Мартиненко Л.О. Ніжинський період у житті професора О.Ф.Музиченка // Наукові записки / Ніжинський держ. пед. ун-т ім. Миколи Гоголя: Психолого-педагогічні науки. – Ніжин, 2000. – С. 171.
5. Музыченко А.Ф. Быт болгар-поселенцев Феодосийского уезда // Этнографическое обозрение. – Москва, 1899. – №4. – С. 37.
6. Мартиненко Л.О. Вказана праця. – С. 172.
7. Музыченко А.Ф. Вказана праця. – С. 36-72.
8. Дринов М.С. Этнографические наблюдения А.Ф.Музыченко над болгарскими колонистами Феодосийского уезда. – Харьков, 1902. – С. 1-7.
9. Носкова І.А. Історія, етнографія та лінгвістичні особливості мови кримських болгар в публікаціях Олександра Музиченка // Записки історичного факультету / Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2002. – Вип. 12. – С. 144.
10. Відділ Державного архіву Чернігівської області в місті Ніжині (ВДАЧОН), ф. 1105, оп. 1, спр. 1482, арк.75 зв.
11. Там само, арк. 77 зв.-78.
12. Музыченко А.Ф. Наблюдения над народным творчеством крымских болгар // Труды двенадцатого Археологического съезда в Харькове, 1902. – Москва, 1905. – Т. 2. – С. 446-460; Т. 3. – С. 350-351. Про це також див.: Непомнящий А.А. “Праці” Археологічних з’їздів (1869-1911) як джерело для складання біобібліографії істориків-кримознавців // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. – Київ, 2003. – Вип. 10. – С. 230-247; Непомнящий А.А. “Труды” Археологических съездов как источник изучения развития исторического краеведения Крыма // Проблемы історії та археології України: Зб. доп. Міжнародної наук. конф. до 100-річчя XII Археологічного з’їзду в м. Харкові 25-26 жовтня 2002 року / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – С. 8-11.
13. Музыченко А.Ф. История поселения и фонетические особенности говора крымских болгар // Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук, 1907. – Т. 2, кн. 2. – С. 72-139.
14. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1216, арк. 1-41.
15. Докладніше див.: Непомнящий А.А. Слово о первом декане: А.Н.Деревицкий // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Сер.: География, История, Педагогика, Филология, Философия, Экономика. – Симферополь, 1999. – Т. 12 (51), №1. – С. 100-105.
16. ВДАЧОН, ф. 1105, оп. 1, спр. 1216, арк. 4-6.
17. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1482, арк. 5-9, 24-25.
18. Там само, ф. 1105, оп. 1, спр. 1482, арк. 79 зв.-80.
19. Мартиненко Л. О. Вказана праця. – С. 174
20. Коваленко Є.І., Сахненко Л.О. З історії розвитку народної освіти кінця XIX, початку XX століття: О.Ф.Музиченко (1875-1940) // Актуальні проблеми педагогіки і психології / Ніжинський держ. пед. ін-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин, 1995. – С. 88.
21. Сахненко Л.О. О.Ф.Музиченко – випускник Ніжинської вищої школи // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1995. – Вип. 8. – С. 99-100.
22. Докладніше див.: Пінчук Т.Д. Педагогіка у Ніжинській вищій школі / Ніжинський держ. пед. ін-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин, 2002. – 101 с.
23. Докладніше див.: Непомнящий А.А. Етнограф і педагог Олександр Музиченко: Діяльність у контексті кримознавчих студій // Музиченко О. Історія, етнографія та народна творчість кримських болгар. – Симферополь, 2004. – С. 12-28.